

Karadeniz Barış Ağı – 2011 / Helsinki Yurttaşlar Derneği

“Türkiye Nereye”, 23 Nisan 2011, Dernek ofisi

Toplantı Raporu

I. OTURUM

[Vesayetçi, bürokratik, militer sistem dönüşüyor mu? Eğer dönüşüyorsa, neye?]

Ümit Fırat: Epeyce sayıda insan Türkiye’de bir dönüşüm yaşandığını düşünüyor fakat nasıl bir dönüşüm olduğu konusunda farklı fikirler var; bazıları şeriata, bazıları sivil diktaya dönüştüğünü savunuyor.

Murat Belge: 60’lardan bu yana Türkiye’de İdris Küçükömer’in adıyla bilinen ve Türk solunda pek az kişi tarafından benimsenmiş bir yaklaşım vardır; İdris komünistti ve komünizm için Talat Aydemirlerle bile bağlantıya girdi ve o bağlantılarının sonucunda anladı ki, çok yanlış bir iş yapmaktadır, bu yol faşizme doğru gider. Sonra *Düzenin Yabancılaşması* isimli çok bilinen kitabını yayınladı, bir ara hatta Türk milletinin orduyla ilişkisini anlamak için biyoloji okumaya başladı, ben de İdris’e başından beri yakınlığım, birlikte geliştirdik bu fikirleri... Bu nedenle AKP iktidarı bende, solda olan birçok insanda yarattığı tepkileri yaratmadı. Ben her zaman İslami kesime sempatiyle ve anlamaya çalışarak bakmışımdır. Kanlı Pazar olayını hatırladım, o olaydan sonra tesadüfen İdris, Murat (Sarıca), Çetin Özek Ant dergisinin bürosunda bir araya geldik ve olayları uzun uzun konuştuktan sonra düşmanımızın Müslümanlar olmadığını, bu işin arkasında başkalarının olduğunu konuşmuştuk. Ben başından beri AKP iktidarına olumlu bakanlardan biriyim, doğrusu yanılmadığımı söyleyebilirim, böyle tavır almaktan dolayı da bir pişmanlık duymadım. Beklenmeyen işler yaptılar, en önemlisi de orduya karşı verdikleri mücadele... Bu memleketin başında ordusundan daha büyük bir felaket olmadı. Bu arada modernleşmeye ordu eli ile geçen toplumları; Almanya, Japonya ve Türkiye’yi karşılaştırdığım kitabı yazmayı bitirdim. Almanya ve Japonya orduları iki savaş kaybetti, dolayısıyla toplumları kazandı. Bizim ordumuz savaş kaybetmedi, o yüzden biz mağlup durumdayız. Bana öyle geliyor ki, AKP yapacağını yaptı, ama AKP ile birlikte, Erbakan’ın partilerinde hiç olmadığı gibi bütün parti tabanı da adeta bir yerden kalkıp başka bir yere geldi. En büyük ihtiyacımız olan şey empati; Müslüman kesimden birçok insan bunu duymaya ve göstermeye başladı...

Esas mesele olan orduya gelince, epeyce geriletildiler... Sonuç olarak, iyimserim... Ama bu memlekette biz hiçbir zaman rahat etmeyeceğiz, anlaşılana hep dövüşmek gerekecek.

Turgut Tarhanlı: Yeni anayasa projesi çok önemli bir barometre... 2007’de masaya çıkarılıp rafa kaldırılan ve hüsrana yol açan anlamsız girişimden bu yana 2010’da yapılan değişiklikler ve seçimden sonra içeriğinin iktidar partisi açısından bile belli olmadığı bir anayasa beklentimiz var. Muhalefetin de bu konuda daha üstün olduğunu söylemek mümkün değil. Ben vesayetçi sistemden “uzaklaşma” yerine “kopuş” kavramını daha uygun buluyorum. Mesela Türkiye’de “kamu denetçiliği” adı verilen ombudsman kanunu, bu hükümetin hazırladığı bir kanun olarak Meclis’te, çok da olumlu bir şey... Fakat bu kanuna baktığınız zaman, ombudsmanların yemin ederek göreve başladıklarını görürsünüz, bu yemin şöyle bitiyor: “ Büyük Türk milleti önünde namusum ve şerefim üzerine yemin ederim.” Bu yemin âdeti 12 Eylül askeri darbesinin ürünü ve sembolüdür. Ombudsman kanunu, Türkiye’nin 81 şehrinde uygulanacak bir kanun, bundan Türkler kadar Kürtler de yararlanacak. Bir Kürt, büyük Türk milleti önünde yemin etmiş bir ombudsmandan, idare karşısında haklarının korunmasını talep edecek.

Bu kopuşla ilgili bir başka gelişme de şu: Türkiye 1926’dan beri kullandığı Ceza Kanunu’nu 2005 yılında değiştirdi ve birinci maddesine çok anlamlı bir hüküm koydu –kanunun tüm maddeleri, bu birinci maddenin merceğinden okunmak zorundadır: “Bu kanunun amacı, kişi hak ve özgürlüklerini korumak, kamu düzen ve güvenliğini korumak, hukuk devletini korumak, ...” İlk sıraya kişi hak ve özgürlüklerinin korunmasını koymanın anlamı büyüktür. Peki, bu kanunun 2005’ten beri uygulanması, kişi hak ve özgürlüklerini koruma merceğinden mi gerçekleşti? Hayır... Bürokratik, vesayetçi sistemin yargıçlarının kanunu böyle uyguladıklarını söyleyebilirsiniz. Ama bu kanunu hükümet kabul etti, parlamenter rejimler yasama-yürütme birleşikliğini büyük ölçüde ön plana çıkartır, dolayısıyla iktidar partisi burada topu yargıya atmakla bu sorumluluktan kurtulamaz. İki yıl önce Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Merkezi olarak Adalet Bakanlığı’na, kadına yönelik şiddetin önlenmesi ile ilgili bir yargıç-savcı eğitimi projesi için başvuruda bulduk. Adalet Bakanlığı ile on yıldır hâkim-savcı eğitimi konusunda çalışıyoruz... Bakanlığın bize verdiği cevap, “Bizim böyle bir önceliğimiz yoktur,” oldu. Şöyle bir görünüm var: Bürokratik-vesayetçi yargıçlar düzeni iktidarın kabul ettiği reformist yasalara çelme takıyor, biçare hükümet de bunların üstesinden gelmeye çalışıyor, dolayısıyla bu vesayetçi devlet yapısını alt etmek zorunda... Peki, siz sorumluluğunuzu ne ölçüde yerine getiriyorsunuz? Mesela 1998 senesinde İngiltere (biliyorsunuz yazılı bir Anayasası yoktur) Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ne “Human Rights Act” adı altında, bir milli kanun vasfı kazandırdı. Fakat 2000 yılına kadar bunu yürürlüğe koymadılar; iki sene boyunca İngiliz yargı sisteminin o kanunu nasıl uygulayacağını, insan hakları standartlarına uygun bir yorumu ve uygulamayı nasıl geliştireceğinin eğitimini aldılar. Hâkim-savcı eğitimlerinde, bunun topyekûn bir politika olarak uygulanabilmesi lazım...

Türkiye’de güç ilişkilerindeki somut aygıtlar nasıl işliyor, bunu ortaya çıkarırsak daha somut ve isabetli tahminler yapmak mümkün olacaktır. Tüm bu olumsuz tablonun sorumlusu iktidar ve iktidar partisidir, demiyorum elbette fakat ortak bir sorumluluk vardır. Aynı durum Kürt meselesi için de geçerli... Bundan beş-altı yıl önce Diyarbakır’da Sur Belediyesi “anadilde belediyecilik” diye bir uygulama başlattı, bir demografik araştırma yapmışlar, o belde anadili farklı olan beş-altı farklı grubun yaşadığını tespit etmişler ve bunun ardından da mesela faturaları işleri farklı dillerde tanzim edip adreslere göndermişler. Bu uygulama bir önceki hükümetin içişleri bakanlığı tarafından soruşturma konusu oldu tam da Kürt açılımın olduğu dönemlerde... Bu tip konularda daha mutedil yaklaşımlar olamaz mıydı? İçişleri Bakanlığı, hükümetin kanlı bıçaklı kavgalı olduğu Danıştay’a, Sur Belediyesi Meclisi’nin feshedilmesi ve başkanının görevden alınması için başvuruda bulundu. Araçsallığı ve faydacılığı göstermek için veriyorum bu örneği... Danıştay belediye meclisini feshetti, bu yetmedi Adalet Bakanlığına bağlı yerel adliye (cumhuriyet başsavcılığı), ceza soruşturması açtı. Burada pekâlâ, klasik Türkiye idare hukukunun da kökeninde yer alan Fransız kamu hukukunun (kamu hizmetlerinin sürekliliğini temel alan) kamu hizmeti teorisinden yararlanabilirlerdi. Demek istediğim, sorumluluk paylaşımlarını ve hakları güçlendirici bir değişim anlayışı içinde bir kopuşu tartışmak ve bunu politikalara yansıtmak mümkün olabilirse ki bu anayasa tartışmaları için de çok büyük önem taşıyor, o zaman bu tartışmayı toplumsal düzlemde daha anlamlı bir biçimde yürütmek mümkün olabilir. Türkiye’nin 12 Eylül’de (2010) muazzam bir yargı reformu gerçekleştirdiğini iddia ediyoruz fakat Anayasa’nın 140. maddesinin altıncı fıkrasında “hâkimler ve savcılar idari görevleri yönünden Adalet Bakanlığı’na bağlıdırlar...” yazar, neden o madde değişmedi? O madde 12 Eylül Anayasası’nın eseridir. Değişimi ve kopuşu sağlam bir zemine basarak tartışmalıyız, ben bu zemini hukuk taşları ile döşemek gerektiği düşüncesindeyim. Bu, iktidarın eldeki gücün haklar lehine zayıflatılması demektir, bunu kabul etmiyorsak bir değişimi ya da kopuşu savunmamız mümkün olamaz. Bunu kabul etmiyorsak, bugünkü gibi olduğumuz yerde döneriz; Ergenekon gibi önemli bir davanın at izi ile it izinin birbirine karıştığı bir hale getirildiği bir hale girer. Bu durum, tutukluluk sürelerinin uzunluğunun Avrupa standartlarının çok ötesinde olduğu şeklinde bir ifade ile Şubat ayındaki Avrupa Parlamentosu kararına da yansdı.

Değişimle ilgili nirengi noktalarından biri de genel seçimlerdeki baraj meselesi... Bu konuda iki parametre var: Yönetimde istikrar ve temsilde adalet, bunlar terazinin iki kefesinde yer alan iki değer... Yüzde 10’luk bir seçim barajı, yönetimde istikrarın terazide çok daha fazla ağır basmasına sebep oluyor. Türkiye’nin bu baraj formülüne ihtiyacı olduğu söyleniyor, o zaman sizin askerlerden ne farkınız kalıyor? Temel argüman nedir: “Türkiye’nin jeopolitik

konumu, başka türlü bir seçim kanununu kabul etmez.” Bu aslında Türkiye’nin Kemalist damarlarıyla da tam örtüşüyor.

Bu konuşmaların ardından şu görüşler dile getirildi:

- AKP’nin başka türlü olması, ancak uzaydan ışınlanmasıyla mümkün olabilirdi. Klasik soldan bir çizgi çizmeye çalıştığımız zaman AKP’nin de vesayetçi, laik hatta biraz Kemalist olduğunu görüyoruz. Onlar büyük ölçüde de Türk-İslam sentezi, Kemalist vesayetçi sistemle birçok şeyi paylaşıyorlar. Ama Türk siyasi eliti, İslam inancını başat tutan insanlara siyaseti yasaklıyordu, temel problem bundan ileri geliyordu bence. Ama bu problemi çözerken başka “ileri” hamleler yapmak zorunda kaldılar. AK Parti’nin kapatılma davası sırasında Başbakanın Avrupa Parlamentosu’nda yaptığı konuşma ile yine aynı ortamda son yaptığı konuşmayı karşılaştıralım: İki konuşmanın ne kadar farklı olabileceğini tahmin edersiniz. AK Parti cumhuriyetin bir ürünüdür aslında ve cumhuriyetin vasıflarını taşıyan bir oluşumdur.

- Biz, travmalar üzerine konuşabilen bir toplum değiliz. Türkiye’de (harf devrimi nedeniyle) hafızası kaybedilen, silinen bir toplumdaki bahsediyoruz, böyle bir toplumun inanç değerleri vardır, bunların yüz yıl boyunca ötelendiğini, toplumsal alanın dışına itildiğini ve çok aşağılayıcı bir lafızla, “gerici” ve “yobaz” diye nitelendirildiğini biliyoruz. Bizim son yüz yıllık bilgimize göre, “Arap toplumların ilerici olmaları mümkün değil, çünkü onlar Arap harflerini kullanıyor.” Yüz yıldır bir illüzyonla karşı karşıyayız, şimdi kısmen uyanmaya çalışıyoruz. Bu süreçte toplumun her kesiminin belli bir duyarlılık ürettiğini gözlemliyoruz, ben bu konuyu liberal ve sol kesimin ne derece göz ardı ettiğini görüyorum ama önemsemiyorum, çünkü mağdurların kendileri bile yeterince önemsemiyor bu meseleyi... Devlet kendisini Sünni olarak tanımlıyor ve toplumu da bununla baskılıyor ama arka planda çok ciddi yok ediş söz konusu... İlginçtir, bugün Müslüman kesimde 28 Şubat post modern askeri darbe sürecinin sona erdiği şeklinde bir kanı var, yaşadığımız seçim süreci de gösterdi ki aslında 28 Şubat’ı konuşmaya dahi başlayamadık. Etnik dayatmanın karşısında (Kürt kimliği üzerinden) bir etnik itiraz var fakat Müslüman kimliği üzerindeki dayatmanın henüz konuşulabildiğini, tartışılabilirliğini düşünmüyorum. Bence bir toplumsal barış üretmemiz için, bütün sorunlarımızı, travmalarımızı aynı yüreklilikle masaya yatırıp üzerinde konuşmamız gerekiyor.

II. OTURUM

[Toplumsal “kamplaşma”: Anlaşmak mümkün mü?]

Sevtaç Yokuş: Olağanüstü hal rejimi, Anayasa'nın 15. maddesi ve bazı maddeleri, bir hukuksuzluk rejimine kapı aralamıştı. Yaşanan travma ve şiddet devam etti ve bugünlere gelindi, şimdi yeni bir anayasa beklentisi var. Ana hatlarıyla beklenen, bazı kırılma noktalarının anayasada yer alması... Demokratik bir anayasa yoluyla, karar alma süreçlerine katılım... Kürtler de bazı kırılma noktalarının anayasada yer almasını önemsiyorlar: Vatandaşlık tanımı / anayasal yurttaşlığın yeniden belirlenmesi, yerel temsilin sağlanması ve doğrudan demokrasi kanallarının açılması, anayasanın hazırlığında doğrudan yer alma... Ama esas olarak Kürtler, yeni bir anayasa ile yeni bir adım atma yolundalar. "Anlaşmak mümkün mü?" sorusu karşısında, anayasal ve yasal düzenlemelerin son derece önemli olduğunu düşünüyorum. 1982'den beni anayasa çokça değiştirildi ama AKP iktidarı döneminde yapılan değişiklikleri ele aldığımızda, örneğin 2002'deki birinci değişiklik Tayyip Erdoğan'ın meclise taşınması yönündeki bir operasyondan sadece, özgürlüklere yönelik bir anayasa değişikliği değildi. 2010 değişikliklerinde öne çıkarılan, 12 Eylül rejiminin ortadan kaldırılması idi ama temelde son derece faydacı bir yanı vardı. Şimdi toplumsal barışın sağlanması isteniyorsa, yasal düzenlemeler yoluyla başlayıp çatışmalı her kesime kendini o hukuksal düzende görebileceği bir zemin yaratmak lazım. Bu, din ve vicdan özgürlüğünden başlar, temsilde adalete ve anayasal yurttaşlığa kadar varır. Bir anda çok kapsamlı bir zihniyet değişikliği yaratamayacağımıza göre, bunun en kolay yolu, ortak bir hukuk düzeni yaratmaktır. 1961 Anayasası'nın demokrasinin hukuki düzeyde en iyi hissedildiği anayasa olduğu kabul edilir, ama bu anayasa bir nevi askeri vesayet kurumsallaştığı bir anayasadır. Belki Türkiye'deki laik-İslami kampaşa o çok özgürlükçü anayasa ile başladı. Onun devamında bu anayasayı, Demokrat Parti'nin devamcısı olan partiler kullandı. 12 Eylül'den sonra sürdürülen olağanüstü rejimde de hiçbir yol yoktu, anayasa o rejime izin veriyordu, kanun hükmünde kararname bu anayasaya aykırı olduğu halde bu bile iddia edilemiyordu, uygulama hepsinin gerisinde idi ve şiddetten ibaretti. Geriye kalan tek yol, şaşırtıcı bir şekilde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi yolunun açık tutulmasıdır. Yargı yollarının etkisizliği nedeniyle Strazburg, otomatik olarak kabul etti o davaların hepsini... O nedenle Türkiye, Avrupa nezdinde çok olumsuz bir pozisyona düştü. Bizim başlangıç noktamız bu hukuksal düzenden kurtulmak olabilir. Biz, yasaların antidemokratik çerçevesinden bakmaya alışıp, olumlu düzenlemeleri de olumsuzların içinde kaybediyoruz. Türkiye'nin hukuk sisteminin anayasadan başlayarak topyekûn bir dönüşüme ihtiyacı var, bu dönüşümde özgürlükler evrensel demokratik ilkeler esas alınır, bu iyi bir başlangıç olabilir.

Ahmet İnel: Giderek daha fazla kullanılan "bölünmüş – parçalanmış toplum" kavramı var, bu kavram aslında Güney Afrika'da, 1930 öncesi İspanya'da olduğu ya da Latin Amerika'da yerli hareketlerine karşı beyazların veya Hispaniklerin tavırlarında olduğu gibi daha ileri düzeyde bir parçalanmaya tekabül ediyor. Gerçek anlamda iki kesimin diğerini düşman

olarak, kendi varlığına tehdit olarak gördüğü toplumlar... Bunlar açık ya da bastırılmış savaş halinde olabilirler. Parçalanmış, bölünmüş toplumların aralarındaki meselenin iç savaş ya da müzakere yoluyla çözümlenmesinin mümkün olup olmadığıyla ilgili çok sayıda araştırma var. Meselenin her seferinde müzakere yoluyla çözüleceği şeklinde bir kural da yok. Tabii ki tanışmak, konuşmak ve müzakere etmek, ucunda ayrılık bile olsa bir sonraki dönemde savaştan komşuluk etmenin koşullarını yaratır. Türkiye, çerçevesi kesin hatlarla çizilmiş bir parçalanmış - bölünmüş toplum tanımına yüzde yüz uymuyor. Yani Güney Afrika'daki gibi siyahlar ve beyazlar ayırımına dayalı radikal biçimiyle yaşanmıyor ama Kürt meselesini ele aldığımızda, Kuzey İrlanda'daki parçalanmış toplum modeline bazı cepheleriyle benziyor, hatta giderek daha fazla benziyor. Genellikle Türklerin ulus olma süreci ilerledikçe Kürtlerle Türkler arasındaki ayrılığın derinleştiğinden bahsedilir ama 1925'te daha mı yakındık emin değilim.

Fakat tek meselemiz, Kürtler-Türkler sorunu mu? Biz parçalanmış bir toplumuz, çok boyutlu bir parçalanma yaşıyoruz. Bu çok boyutlu parçalanma içinde açık, fiili çatışma biçiminde olanlar var, örtük çatışma biçiminde olanlar var yahut başka çatışmalar üzerinden kendini ifade eden biçimler var. Örneğin Kürt-Türk meselesi (en azından iki tarafın askeri güçleri, siyasi güçleri açısından) açık çatışma alanıdır. Ama bunun yanında Sünni-Alevi meselesi de çok ciddi bir parçalanmış toplum emaresi... Sünni'nin gözünde Alevi'nin oluşturduğu tehdit, Alevi'nin kendi inançsal birliğini (veya caminin birliğini) bozacak bir sapkın olarak görülmesidir, bu da bir Sünni açısından çok ciddi bir "sapkınlık"; Avrupa'da sadece kilisenin ayrılması yüzünden on yıllarca süren çok kanlı din savaşları oldu. Burada da benzer bir şeyi, ibadethanelerini ayırmayı talep ediyor Aleviler... Alevi'nin gözünden baktığımızda da bu, Sünni'nin onun varlığını bütünüyle reddetmesi; klasik bir din savaşının tüm öğeleri mevcut aslında... Diğer taraftan siyasal İslam boyutundan baktığımızda Yeni Akit gazetesi ile Cumhuriyet gazetesini karşı karşıya koyalım: Bir tarafta saldırgan, hatta faşizan boyutlarda Müslüman söylemli otoriter tavır, diğer tarafta da "laikçi" (yeni dönemde kullanılan bu tabir, laikliğin ötesinde, militan laiklik gibi anlamlar içeriyor) tavır... Bunlar da birbirlerini kendileri açısından fiziki bir tehdit hatta düşman olarak gören tavırlar... Böyle bir kutuplaşmanın beslediği ve gönlü Müslümanlıkla laiklik arasında gidip giden bir kitle de var. Sola baktığımızda da siyasal gibi görünen ama nefret üzerine dayanan benzer bir kampaşma söz konusu; sadece son anayasa referandumunda (sonuçları itibarıyla ikincil bir referandumdu üstelik) "evet" ya da "hayır dediği için bıçak gibi birbirine düşman kesilen taraflar... Benzeri bir durumu AB'ye "evet" diyenler ile "hayır" diyenler arasında da yaşamıştık geçmişte. Fakat buna karşılık sosyal sınıflar açısından bakıldığında ki klasik modern toplumda bu çatışmaların taşıyıcı unsurları daha çok sosyal sınıf aidiyetleridir, sınıf aidiyetlerinin hemen bastırıldığını, bunların kendilerini ifade etme imkânlarının neredeyse kalmadığını

görüyoruz. Gerçekten bir simgesel iç savaş toplumu haline geldiğimizi söyleyebiliriz. Böyle bir toplum olmak kader mi?

Herhalde değil, ama böyle bir toplum olduysak da bunu başımıza sarılmış bir komplo ile değil, kendi içimizden oluşmuş dinamiklerle izah etmeliyiz. Benim izah edebildiğim birkaç tane olgu var: Birincisi toplumlar böyle anlar yaşarlar... 1934–36 İspanyası tam böyle bir andır; İspanyollar “kralcılar” ve “cumhuriyetçiler” olarak birbirlerini kestiler, biz böyle bir iç savaş bilmiyoruz. Amerikalılar “Kuzeyliler” ve “Güneyliler” olarak birbirlerini kestiler; bu, Amerikan topraklarında yaşanmış en son savaştır, ölü sayısının Amerikan nüfusuna oranı, 1. Dünya Savaşındaki ölü sayısının Avrupa nüfusuna oranından daha az değildir. İnsani veriler anlamında çok büyük bir yıkımdır... Endonezya’da bir iç savaş yaşandı ve 1965’te çok büyük bir komünist kıyımıyla (beş yüz bine yakın insanın öldürülmesiyle) bitti ve ardından darbe oldu.

Bizde böyle bir iç savaş yaşanmadı, temenni etmeyiz ama böyle bir noktaya gelirsek nasıl sonuçlanacağını bilmiyoruz; ayrılık da olabilir, İspanya’da olduğu gibi bir yeni kuruluş idaresi de ortaya çıkabilir. Bir iç savaş yaşanmamakla beraber bunu besleyen bir “iç düşman” fikri var; toplumda açık şekilde ifade edilmese bile aramızda bizim varlığımızı tehdit eden unsurlar vardır, bunların kökünün kurutulması gerekir. İç düşman üreten bir toplum, bütün o parçalanmış toplum fikriyatının en billurlaşmış halidir. Eğitim sistemine, öğretmenlerin diline, medyanın söylemine yansıyan bir iç düşman fikri; “aramızdaki hainler”... Kendi toplumunuzun bir kısmını “düşman” olarak gördüğünüzde, parçalanmamak mümkün değildir, düşman varsa onu yok etmek üzere teşkilatlanmak lazımdır çünkü. Bu “iç düşman” fikrinin Cumhuriyete geçişten sonra araştırılması, siyasal planda olağanüstü rejim üreterek iktidar olma mekanizması haline getirilmesinin yanı sıra, toplumda asli güven eksikliğinden kaynaklandığı açıktır. Güven eksikliği, herkesin herkese karşı güvensiz olduğu, kapalı bir toplumsallık anlayışını getiriyor. Cemaatleşme sadece dini bir yapılanma değil, kendimize kapalı güvenli alanlar oluşturmaya çalışmamızın bir ifadesidir. Toplumdaki güvensizlik duygusunun yarattığı şok o kadar yüksektir ki ordu tek “güvenilir” kurum olarak karşımıza çıkar.

Sonuç olarak, ayrılma-parçalanma temasını gizlemeden yüzleşmemiz lazım, bunu ifade etmeliyiz. Bunu bir hastalık gibi değil, bir toplumsal hal olarak ele almak gerekiyor. Bu hal kendisini ifade etmediği için patlayacak ve akacak kanallar arıyor. Her zaman en korktuğunuz şey sonunda başınıza gelir, bu yüzden parçalanma meselesini cesurca konuşabilmeliyiz, hamaseti bırakıp birbirimizden neden korktuğumuzu sorup ifade etmeye çalışmalıyız. O zaman, ayrılma yerine farklılıklar içinde beraber yaşamak mümkün hale gelebilir.

Toplumda çatışma elbette olur, toplumlar çatışma üzerine kuruludur. Karşı tarafa fiziki olarak zarar vermemeyi ilke edinmiş demokratik bir çatışma muhakkak olacaktır. Ama çatışmalarımıza rağmen ortaya çıkan “biz” olgusunun temelini ne oluşturacaktır: Dil mi, bir ortaklık aidiyeti mi? Fransızların dünyada en nefret ettiği şeyin, yurtdışında başka bir Fransız’la karşılaşmak olduğu söylenir, Türklerin de dünyada en çok sevdiği şey, başka bir Türk’le karşılaşmaktır. Sadece düşman arayan değil, dışarıya çıktığı zaman da kendisini arayan bir refleksi var, bu böylece bir çelişki...